

УДК 81.25

ББК 81.07

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА СТРАТЕГІЯ ДОМЕСТИКАЦІЇ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

ТЬОПЕНКО Ю.А., СТЕЖКО Ю.Г.

Київський національний університет технологій та дизайну

У статті йдеться про постмодерністські новації у царині художнього перекладу, які дають підставу для дискусій щодо доцільності глибокої доместикації першотвору на догоду сучасним культурним запитам читача. Наводяться міркування щодо бачення співмірності автора та перекладача у творенні смислу твору. Постмодернізм у заломленні на художній переклад позиціонується як новочасний гуманізм, як лібералізація засобів вираження самобутності, мовної культури українства. Добором прикладів із сучасних перекладів українських постмодерністів ілюструється ефективність доместикації у формуванні національної самосвідомості читача.

Ключові слова: художній переклад, постмодернізм, форенізація, доместикація, культура, національна ідентифікація.

The article is about postmodern innovations in a literary translation, which are a ground for discussions what about the relevance of a deep domestication of an original in accordance with the modern cultural needs of a reader. There are ideas about a vision of proportionality of an author and an interpreter in creating a meaning of the work. Postmodernism thru a literary translation is positioned as a new wave of humanism, as the liberalization ways of the expression identity, as linguistics culture of Ukrainians. The selection of examples from contemporary translations of Ukrainian postmodernists shows high effectiveness of the domestication for the formation of national self-consciousness of the reader.

Key words: literary translation, postmodernism, foreignization, domestication, culture, national self-consciousness.

Стрімкі цивілізаційні перетворення, процеси глобалізації та міжкультурної комунікації з особливою гостротою визначили актуальність художнього перекладу як чинника національної ідентифікації. Насичення українського мовного простору лексикою іноземного походження сьогодні вже є неспростовним фактом з різних на те причин: формування бажаних світоглядних орієнтацій, створення ілюзії причетності до західних стандартів життя, залучення до участі у міжнародних проектах, а здебільшого – з комерційних міркувань. Звісно, що такий стан мовно-культурного простору не може задовольняти українську громаду, передусім художню інтелігенцію, яка вболіває за збереження національної ідентичності, примноження культури. Тож з усією принциповістю піднімається питання надання національного колориту художньому перекладу, як засобу формування суспільної свідомості. Наразі сфера художнього перекладу як одна з найуразливіших для впливів і водночас найвагомійший компонент національної культури посіла ключове місце в лінгвістичних дискурсах.

Істотний внесок у дослідження проблеми художнього перекладу в національно-культурному контексті зробили відомі українські лінгвісти та перекладознавці: Т. Андриєнко, Л. Бархударов, П. Бех, О. Білоус, Г. Верба, З. Гетьман, О. Гон, М. Грищенко, В. Дайнеко, Р. Зорівчак, В. Карабан, Л. Коломієць, В. Коптілов, Т. Кияк, Г. Мірам, А. Науменко, О. Огуй, П. Осипов, В. Радчук, О. Ребрій, М. Стріха, Л. Тарануха, О. Чередниченко та ін. Проте говорити про вичерпаність дослідження проблеми художнього перекладу не доводиться, вона залишається

на вістрі лінгвістичного дискурсу. Окремого аналізу, на наш погляд, заслуговує стратегія доместикації, яка особливо актуальна в контексті збагачення національної культури, формування суспільної свідомості.

Мета роботи – висвітлення стратегії доместикації в художньому перекладі постмодерністів як чинника національної ідентичності.

Загальновідомо, що художній переклад, як культурне явище, чутливий до будь-яких культурних, суспільно-політичних трансформацій, якими так насичена новітня українська історія. Новочасні суспільні виклики, запити на національне самовизначення українців відбулися на лінгвістичних дослідженнях проблемою вибору стратегії перекладу, пошуком нових форм відображення дійсності. Особливим чином проблема художнього перекладу у визначенні стратегії відтворення мови та культури першотвору постала з так званого постмодерністського переворотом у лінгвістиці. У постмодерністському дискурсі загострилися суперечки щодо імперативів перекладацької діяльності. Нового значення набули дві функціонально протилежні стратегії в теорії перекладу – доместикації та форенізації (Л. Венуті), кожна з яких умотивована і представлена відомими українськими теоретиками перекладу. Нагадаємо, що терміни доместикації та форенізації (у вітчизняних дослідженнях більш відомі як одомашнення та очуження) увійшли в обіг для позначення двох істотно відмінних поглядів на збереження / незбереження автентичності першотвору. Доместикація (від англ. domestication) передбачає надання першотвору національного мовно-культурного забарвлення в перекладі, заміну елементів першотвору культурними цінностями, маркерами мови перекладу, що сприяє наближенню твору до потреб національного читача. Форенізація (від англ. foreignisation) передбачає збереження автентичності першотвору, орієнтує перекладача на достеменність відтворення в перекладі культурних елементів, мовних особливостей першотвору.

У практичній площині “форенізація” та “доместикація” означають дві стратегії, перед вибором яких постає перекладач: або зберегти автентичність першотвору, або надати йому рис, культуровідповідних епосі та нації-носію мови перекладу. Кожна з зазначених стратегій перекладу має переваги і недоліки, прихильників і супротивників, тож закономірно, що сформувалася і поміркована стратегія перекладу – так званий “нейтральний, немаркований стиль” (англ. neutralisation – Г. Фонг), щось на кшталт стратегії примирення протилежностей, уникнення акцентування на тій чи іншій культурі, пошуку компромісу, а насправді – ситуативне віддання переваги чи форенізації, чи доместикації. Про неможливість зайняти нейтральну позицію у перекладі, утриматися між доместикацією та форенізацією, говорили ще такі видатні мислителі минулого, як Й. Гете, В. Гумбольдт, А. Шлегель, а за ними й Ф. Гюттингер, Ф. Шлейхерман. Образно кажучи, “або перекладач залишає, наскільки це можливо, у спокої автора і переносить читача до нього. Або він залишає в спокої, наскільки це можливо, читача і переносить до нього автора” [3, с. 91] (переклад наш).

У добу соцреалізму з типовим для нього адмініструванням літературної творчості дискусії щодо оптимальної стратегії перекладу припинилися. Питання вибору стратегії перекладу на певний час втратило свою актуальність і лише з настанням культури постмодернізму постало особливо гостро, набуло нового значення, а саме значення збереження або руйнації національної ідентичності.

У колі авангардистів, прихильників нової культури постмодерністські трансформації отримали визнання “потужного інтелектуального оновлення”, яке в українських реаліях перекладів виявилось в зреченні від класицизму, мовному унормуванні на користь іронії, карнавальності, зверненні до колориту народного слова – родової пам’яті українства у традиціях І. Котляревського, С. Руданського, М. Рудницького.

Утім, не всі літератори, перекладознавці так однозначно оцінили український постмодернізм. Одні побачили в перекладах постмодерністів реалізацію творчого потенціалу художника, вияв національного самовизначення, а інші закидають їм руйнацію національної ідентичності, втрату самобутності української літератури і невиправдане наслідування західних віянь. Більш помірковані літературні критики звинувачують постмодернізм у дегуманізації молодого покоління, засміченні мови лексикою, що межує з ненормативною, на кшталт: “Ти мені скажи – на х*ра я сюди їхав...”, “А хр*ново ти, подруга, виглядаєш – ох, хр*ново...”, “...перетворити невдатну бл*дку на трагічну любов” (О. Забужко) або “Я вибл*док, зачатий рогацем. І курвою!” (Ю. Андрухович) – фрази, у яких одні вбачають засмічення мови, а інші – увиразнення української самобутності, примітивізм козацької лексики, конотації, близькі українській етнопсихології.

Отже, постає питання, чим є для української нації літературний постмодернізм – засобом формування національної ідентичності чи її руйнації, і яка стратегія має домінувати в перекладах – доместикації чи форенізації? Незалежно від відповіді на ці питання, очевидним є одне: розвиток культури – це об’єктивний процес, детермінований соціокультурними чинниками, і зупинити його можна лише штучно, цензурою, як це вже робили у нашій недавній історії. Змирюся з тим, що “постмодернізм (добре, назвімо це “постмодернізмом”) – це там, де кожен із нас опинився сьогодні, це така обставина часу і місця, від якої нікуди нам не подітися...” [1]. Слова, які можна тлумачити як натяк на об’єктивну зумовленість літературної творчості новітньою субкультурою зі своїми цінностями, мовою тощо.

Вважаємо цілком закономірним, що за умов лібералізації усіх сфер суспільного буття український постмодернізм наполегливо утверджується у літературній творчості як сучасний універсальний гуманізм і, всупереч закидам щодо згубного впливу на національну ідентичність, надає першотворам національно-культурних рис, формує нову національну самосвідомість українців.

Підтвердженням зазначеного погляду слугує той факт, що серед різноманітних стратегій перекладу, які функціонують у літературних колах, набула поширення думка, згідно з якою постмодернізм у царині перекладу спрямований не на збереження автентичності першотвору, а на доместикацію насичення твору українськими культурними маркерами. Відомий дослідник у галузі інформації Ф. Уебстер пише: “Постмодернізм не хоче мати нічого спільного з пошуками автентичності... Ми не можемо зрозуміти, наприклад, що дійсно сказав Діккенс, оскільки ми живемо в ХХІ ст...” [5, с. 231] (переклад наш). “Безглуздо питати, що насправді означають пісні “Бітлз”, тому що їх смисл залежить від віку і досвіду людини, яка намагається в цих піснях розібратися” [там само] (переклад наш). І далі: “будь-які пошуки автентичності або реальності приречені на провал” [там само] (переклад наш); “як би ви не шукали автентичності, ви її ніколи не знайдете, тому що вона існує тільки в уяві тих, хто її шукає” [5, с. 232] (переклад наш). “Отже, автентичність відсутня, є тільки (неавтентична) реконструкція автентичності” [5, с. 324] (переклад наш). Реконструкція автентичності твору полягає в переоцінці цінностей, необмеженій свободі інтерпретації, зреченні фактуальності на користь фікційності – хисту перекладача відтворити текст у дусі новочасної національної культури.

Стратегія доместикації робить перекладача вільним у створенні нової реальності, близької пересічному читачеві за мовою, культурою, ментальністю, задовольняє запити на національну ідентифікацію, не надто переймаючись збереженням автентичності першотвору. Насиченість новочасними ремінісценціями, осучаснення подій, характерів героїв, іронічність, афористичність, гра, естетичний плюралізм, блюзнірство, глузування, загравання з масовою культурою – це далеко не повна характеристика українських реалій постмодернізму. Ілюстрацією доместикації є переклади представників українського постмодернізму, зокрема, широко обговорюваний переклад шекспірівського “Гамлета” Ю. Андруховичем, у якому він

припускається широкої інтерпретації, не завжди дотримуючись смислової відповідності слова та його емоційного забарвлення задля задоволення запитів суспільства на національну ідентифікацію. Герої “Гамлета” у перекладі Ю. Андруховича заговорили сучасним молодіжним сленгом, мовою, близькою сучасній українській мовленнєвій культурі. У перекладацькій творчості Ю. Андруховича доместикація становить діалог культур, діалог епох.

Благі наміри наблизити світову класику до українського читача виправдовують намагання перекладачів надати іншомовним національним маркерам значення українських, наповнити слово не лише денотативним, а й бажаним конотативним смислом з урахуванням культури та ментальності нації. Наприклад, японська сакура в російській мовній культурі може перетворитися на березу чи черемуху, а в українському перекладі – на калину чи бузок, а російський журавель в українському перекладі може стати лелекою. Доместикація першотвору передбачає глибоке розуміння національних культур, цінностей, історій. Наприклад, перекладач з американської англійської у виразі “*Now you need to elect a Block Watch captain*” словосполучення *районный наблюдатель* передав як *отряд дружинників* [3, с. 91], враховуючи, що в російській ментальності панує негативне ставлення до інформаторів, до співпраці з поліцією. Так само американський національний маркер *saloon*, що означає “кают-компанія, пивна, салун, бар, питтєвий заклад”, може бути перекладений українськими культурно-маркованими функціональними аналогами *шинок, корчма*, що надаватиме твору національного колориту. Вітання з Новим роком українською мовою звучить так: “*З Новим роком! З новим щастям!*”, а в китайській культурі узвичаївся етикетний вислів: “*З Новою весною!*”, позаяк настання нового року припадає на весняний період. Якщо китайське вітання перекласти українською мовою: “*З Новою весною!*”, воно буде щонайменше недоречним і незрозумілим для читача. Або інший приклад: для посилення експресивної конотації заголовок “12 стільців” у німецькій кіноверсії передано як “13 stühle” (В. Разумовська). Видається виправданим і вживання в перекладі української лексичної одиниці *вуйко* замість французької *l'oncle* (А. Алексєєв). До стратегії доместикації вдаються при перекладі заголовків, слів, фраз, а також власних імен. Наприклад, американське ім’я *Greg* перекладають як *Григорій* (Н. Корнаухова).

Окремо варто відзначити доместикацію фразеологізмів, метафор. Багатий матеріал щодо “декультуризації” фразеологізмів першотвору зібрав К.І. Мізін, зокрема, він наводить приклади українських фразеологізмів з чітко вираженим національним забарвленням, аналогічних за змістом інокультурним, як зі збереженням, так і з незбереженням образності. Наприклад, фразеологізм “*das Mädchen für alles*” перекладають українським відповідником “хлопчик на побігеньках”, фразеологізму “*all are not soldiers that go to the wars*” дібрано український відповідник “не усе ж то козак, що списа має”. Так само німецький фразеологізм “*einen Korb bekommen*” у перекладі має чітко виражений український колорит – “отримати гарбуза” або “дати відкоша” – залежно від контексту. Фразеологічну одиницю “*meine bessere Hälfte*” з метою емотивного посилення перекладають: “моя краща половина”. Німецьке прислів’я “*Jeder Hans findet seine Grete*” має український еквівалент “Для кожного Гриця є своя птиця” [4].

Добираючи український відповідник до іншомовного фразеологізму, важливо враховувати гендерний контекст. Наприклад, фразеологізм “*jeder nach seinem Geschmack*” можна перекласти як “усяк молодець на свій взірець”, якщо йдеться про чоловіка, або “кожна Ганна по-своєму гарна”, коли говорять про жінку. Фразеологізм “*Alter schützt vor Torheit nicht*” можна перекласти як “сивина в бороду, а біс у голову”, лише якщо йдеться про чоловіка. Коли ж цей вислів застосовують до жінки, то краще перекласти його як “волосся сивіє, а голова шаліє”. Як слушно зазначає К. І. Мізін, “перекладаючи гендерно марковані ФО (фразеологічні одиниці – авт.), слід не лише дотримуватися загальноприйнятих правил перекладу фразеологізмів, а й намагатися передати гендерний аспект ФО, відтворити в перекладі гендерні стереотипи, наявні у фразеологіях англійської та німецької мов” [4, с. 28]. Отже,

уживання метафор, фразеологізмів, прислів'їв у тексті потребує ретельного доперекладацького аналізу, щоб точно ідентифікувати лінгвокультуреми та визначитися зі способом перекладу – збереження / незбереження образності, конотації, гендера.

Задля доместикації, за словами В. фон Гумбольдта, “слід спочатку вивчити народи в їх своєрідності, вивчити їхню діяльність та складові частини їхніх мов, потім, довірившись почуттю, створити собі образ і вже потім, наскільки це можливо, надати йому словесного вираження” (переклад наш) [2, с. 379]. “Довірившись почуттю, надати створеному образу словесного вираження” означає для перекладача висловити власні національні почуття, “українізувати” твір, надати мові самобутності, близької йому та національному читачеві за мовою, культурою, історією, створити нову реальність.

У мові, як у дзеркалі, відбивається вся історія культури народу, його ментальність. Кожна мова має свій, тільки їй притаманний спосіб формування картини світу. Мови слов'янських народів здатні глибше відображати емоційно-чуттєве, ірраціональне сприйняття дійсності, ніж мови північноєвропейських народів з їхнім раціоналізмом у світобаченні. Якщо твір становить авторське відображення дійсності, опосередковане національною культурою, то розуміння тексту, творення смислу – це вже відображення мовою перекладу в заломленні на культуру нації реципієнта. З огляду на це доместикація в перекладах є неминучою навіть незалежно від намірів перекладача, тому що в автора і в перекладача різні реальності, опосередковані їхніми мовами й культурами. Перекладач як національно свідомий інтерпретатор першотвору постає посередником між культурами, між автором та читачем, тому мусить забезпечити читачеві родове, автентичне мовно-культурне середовище. Неавтентичне, інокультурне відтворення реальності, запозичення чужих цінностей, мови, культури означало б утрату національної самобутності, екзистенційності буття перекладача як реципієнта та творця смислу. У кожній ланки ланцюга “автор – перекладач – читач” є право на власне розуміння та творення смислу, що ставить перекладача на один щабель із автором твору. Отже, зіставлення культур є неодмінною умовою доместикації, воно становить передумову не лише відтворення денотативного значення слова, а й конотативного наповнення в національно-культурних традиціях реципієнта.

Однак мусимо усвідомлювати, що мови мають різні можливості щодо денотативного та конотативного творення змісту. “...Кожна мова має по-своєму окреслене коло впливу. Для одних ми повинні визнати, що вони зробили істотний внесок у нашу сьогоденну духовність... Інші мови створили собі відокремлену і не пов'язану безпосередньо з нашою духовну сферу. Багато з них або не досягли того ступеня розвитку, на який можуть бути піднесені творіння духу, або, досягнувши його одного разу, деградували згодом. Цим вони важливі або для історії інших мов, або як окремі приклади культурного стану різних народів” (переклад наш) [2, с. 376].

Українська нація з її розвиненою мовою, культурою має великі можливості доместикації світової класики, щоб задовольнити всю велич духовних запитів українства, потребу в національному самовизначенні читача. Проте відданість перекладача національному читачеві не має затьмарити пошанування автора та самого першотвору. Повинне бути відчуття міри, за якою цілком знівелюється культурний фон першотвору хоч би задля того, щоб читач був свідомим, що читає іншомовний твір. Взірцем шанобливого ставлення до автора та водночас поміркованої “українізації” першотвору є високохудожні переклади Д. Павличка поезії Е. Дікенсон, насиченої тропами, іронічністю, філософськими роздумами.

Висновки. Отже, вибір стратегії перекладу має об'єктивну соціокультурну зумовленість. Творчість перекладача регламентована суспільними запитами на культуровідповідність в епосі. Постмодернізм у заломленні на художній переклад позиціонується як новочасний гуманізм, що передбачає лібералізацію засобів вираження самобутності, мовної культури

українства. Стратегія доместикації надає художньому перекладу форми національної ідентифікації, а перекладачу право на творення нової реальності, не обтяженої авторськими інтенціями. Художній переклад становить проекцію національної мови, культури, ментальності на іншомовний твір, іншу культуру, тож видається обґрунтованим визнання стратегії доместикації як способу національної ідентифікації.

Наостанок зазначимо, що наведене бачення ролі літературного постмодернізму у формуванні національної ідентичності репрезентує нашу суб'єктивну оцінку й не претендує на остаточність. Суперечки перекладознавців – прихильників різних стратегій перекладу – доместикації чи форенізації, як і відмінності в оцінках постмодерністської мовної культури перекладів світової класики, є цілком виправданими.

Постмодернізм у літературі мусимо сприймати як необхідну даність, культуровідповідну новочасним цивілізаційним трансформаціям. Проте варто пам'ятати, що це не останні трансформації. Наразі філософи дедалі частіше говорять про культуру постпостмодернізму, у зв'язку з якою і проблема перекладу в націтворенні набуде нового сенсу, а отже, відкриє перспективи для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович Ю. Час і місце, або Моя остання територія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com/Література/Юрій-Андрухович/20262-1/Час-і-місце-або-Моя-остання-територія>
2. Гумбольдт В. фон Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985 – 452 с.
3. Корнаухова Н. Переводческие стратегии в аспекте манипуляции сознанием / Н. Корнаухова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2011. – № 3 (15). – С. 90–96.
4. Мізін К. Специфіка перекладу українською мовою англійських і німецьких гендерно маркованих сталих словосполучень / К. Мізін // Лінгвістика : [зб. наук. пр.]. – Луганськ : ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2014. – №1 (31). – С. 23–30.
5. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.

Дата надходження до редакції 12.11.2015